

MOZAIICI SREDNJOVJEKOVNOG SHVAĆANJA PEJZAŽA (od V. do XV. stoljeća)

Slaven Bertoša

1.

Pejzaž je višeznačan termin, pa ga mnoge znanstvene, umjetničke i književne discipline nastoje posebno definirati i prema njemu odrediti svoj osebujni pristup. Mnoge moderne europske historiografske škole uvrstile su u svoje programe i proučavanje pejzaža i njegovih preobrazba od srednjega vijeka do danas. Najvažniji su pionirski i metodološki primjeri francuskih povjesničara Paula Vidala de la Blachea¹ i Marca Blocha² te Talijana Emilija Serenija.³

Povijesno se proučavanje pejzaža samo manjim dijelom svodi na izravno opažanje, većim se dijelom, posebice za srednjovjekovno razdoblje, ono temelji na arhivalnom proučavanju interakcijskoga djelovanja mnogobrojnih varijabla, primjerice starih opisa ambijenta, organizacije prostora, stvaranja naselja, uređivanja zemljišnih površina, obrađivanja tla, uzgoja stoke, utjecaja divljih životinja, širenja obradivih površina, podizanja seoskih i gradskih aglomeracija, prirodnih katastrofa, ratova itd. Chantal Blanc-Pamard i Jean-Pierre Raison enciklopedijski su sažeto, no vrlo argumentirano i poticajno sročili teze o pejzažu.⁴ O tome je iscrpno pisao i P. Gourou.⁵

Metodološki i teorijski pristup povijesnome proučavanju pejzaža detaljno je za područje Italije obrađen u prvome volumenu Einaudijeve povijesti Italije i njezinih "izvornih obilježja", kao kolektivni rad desetak povjesničara.⁶ To bi kolektivno djelo moglo poslužiti kao zanimljiv obrazac za proučavanje povijesti hrvatskoga pejzaža, koji je od konca antike i srednjega vijeka dalje proživljavao mnoge mijene, katkada i vrlo radikalne.

¹ P. Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, Paris 1922.

² M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1952. (tal. prijevod: *I caratteri originali della storia rurale francese*, Torino 1973.).

³ E. Sereni, *Storia del paesaggio agrario italiano*, Bari 1961.

⁴ Ch. Blanc-Pamard - J. P. Raison, *Paesaggio*, u: *Enciclopedia Einaudi*, vol. X., Torino 1980., 320-340.

⁵ P. Gourou, *Pour une géographie humaine*, Paris 1973. (tal. prijevod: *Per una geografia umana*, Milano 1978.).

⁶ *Storia d' Italia*, vol. I: *I caratteri originali*, Torino 1972., str. XVII-XXXVI i 3-252. Posebice usp. članke u navedenoj knjizi: L. Gambi, *I valori storici dei quadri ambientali*, 3-60; G. Hausmann, *Il suolo d' Italia nella storia*, 61-132; E. Sereni, *Agricoltura e mondo rurale*, 133-252.

2.

Talijanska je historiografija istražila mnoge pojave preobrazbe pejzaža na svojem području, a talijanski su nakladnici obogatili znanstvenu literaturu mnogim prijevodima članaka i knjiga stranih stručnjaka. Organizirani su i mnogi znanstveni skupovi i potaknuti tematski brojevi časopisa koji višestoljetne transformacije pejzaža prate interdisciplinarno - od promjena nastalih gospodarskim nastojanjima, preko nicanja naselja do elementarnih katastrofa⁷. Pojedini povjesničari (primjerice Vito Fumagalli) okušali su se i na sintetskim pokušajima koji prelaze talijanski geografski prostor.

Ovaj je prilog pokušaj vrlo sažetog sumiranja nekih radova koji nastoje ocrtati shvaćanja o pejzažu u društveno-gospodarskom ozračju srednjega vijeka (V. do XV. stoljeće).

Teško je zamisliti srednjovjekovnog čovjeka koji ne bi bio smješten na nekom teritoriju - seoskom ili gradskom. Njegova djela, ideje i planovi, čak i onda kada to nije bilo osobito vidljivo, bili su neprestano u međusobnom odnosu prema prostoru, neovisno o tome da li se radilo o laiku, crkvenom velikodostojniku, građaninu, seljaku, monahu, potlačenome ... Primjeri koje u svojoj studiji navodi E. Sereni to rječito pokazuju.⁸

Čovjek stvara i mijenja prostor oko sebe, premda je za srednjovjekovno razdoblje karakterističan vrlo spori tijek toga procesa. Već u istraživanjima "klasika" francuske historiografije i njezina multidisciplinarnog pristupa pojavama preobrazbe pejzaža, posebice medievalista Henrija Pirennea⁹ i spomenutoga Georgesa DUBYJA¹⁰, osobiti je naglasak stavljen na proces naseljavanja, čiji je najjednostavniji oblik bilo širenje obrađenih površina starih gradova: u francuskoj pokrajini Pikardiji ta je pojava obuhvaćala pet šestina od ukupnog broja intervencija na neobrađenim i zapuštenim površinama. Do takvih su zaključaka došli nizozemski povjesničar Bernard H. SLICHER VAN BATH i francuski proučavatelj srednjovjekovlja Robert FOSSIER.¹¹

Dok je u Francuskoj u IX. stoljeću postojao veliki broj seljaka koji su radili na prostranim zemljišnim posjedima, u Italiji toga doba nije bilo tako velikih posjeda. Broj kolona bio je velik jedino na apeninskom posjedu Turris (današnji Borgo Taro, između Parme i La Spezije), kako svjedoči medievalist Vito Fumagalli.¹² No, ipak se može

⁷ Usp., primjerice, *Terremoti e storia*, u: *Quaderni storici*, Anno XX, fasc. 3, n. 60, Bologna-Roma 1985., 653-838.

⁸ Sereni, *Storia del paesaggio*, n. dj. 29. Usp. i G. DUBY, *L' économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval* (France, Angleterre, Empire, IX-XV siècle), Paris 1962. (tal. prijevod: *L' economia rurale nell' Europa medievale*: Francia, Inghilterra, Impero (secc. IX-XV), vol. I-II, Bari 1972.).

⁹ H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Age* (priredio H. von Werveke), Paris 1969. (tal. prijevod: *Storia economica del Medioevo*, Milano 1972.)

¹⁰ G. DUBY, *Guerriers et paysans. VIIe - XIIe siècle. Premier essor de l' économie européenne*, Paris 1973, (tal. prijevod: *Le origini dell' economia europea. Guerrieri e contadini nel Medioevo*, Bari 1987.); DUBY, *L' économie rurale*.

¹¹ B. H. Slicher Van Bath, *Storia agraria dell' Europa occidentale (500-1850)*, Torino 1972.; R. FOSSIER, *La terre et les hommes en Picardie jusqu' à la fin du XIIIe siècle*, vol. 1-2, Paris 1968., 304-328. Vrlo je uspješa i sinteza koju su napisali R. Grand - R. Delauche, *L' agriculture au Moyen Age*, Paris 1950. (tal. prijevod: *Storia agraria del Medioevo*, Milano 1968.)

¹² V. Fumagalli, *Uomini e paesaggi medievali*, Bologna 1989., 20.

uočiti da su u Padskoj nizini samostani imali šume i močvare vrlo velikih površina. Od XI. stoljeća organizirana je kolonizacija takve terene brzo pretvarala u obradiva polja i time prouzročila nastanak novih prostranih posjeda.

U pokrajini Lazio nastanak i širenje kaštela u X. stoljeću koncentriralo je oko njih velike zemljišne površine. U sjevernoj Italiji u to su doba izgrađene jake utvrde, pa je vojnička naklonjenost plemstva dobila i važnu ulogu u stvaranju gospodarskih struktura ranog srednjovjekovlja. I DUBY je upozorio na naglašeno vojničko obilježje u zbivanjima toga razdoblja.¹³

3.

Znamenita tema povijesti ranoga srednjega vijeka svakako je propadanje gradskog života, koje je trajalo sve do invazije Normana i Saracena. No, od XI. stoljeća, pa do god. 1300., uočava se stalni porast poljoprivredne proizvodnje, nicanje novih naselja, pa s tim u svezi dolazi do mnogo jačeg naseljavanja negoli u prijašnjim stoljećima. U tim se stoljećima zapravo i stvara europska zapadna civilizacija.¹⁴ Veliku promjenu u gospodarstvu, društvu i pejzažu prouzročilo je seljenje Langobarda u Italiju u VI. stoljeću. Langobardi su bili vezani za poluprimitivnu ekonomiju, čije je glavno obilježje bila šuma u kojoj su se bavili lovom i gdje su se hranile njihove životinje (u prvome redu svinje).¹⁵

Langobardi su u Italiji naišli na drukčiji pejzaž od onog u staroj postojbini. U tim se stoljećima europsko podneblje općenito promijenilo. Hladna i kišovita ljeta i vrlo oštre zime utjecali su i na promjenu pejzaža, povećanje močvara i šuma (u idućim stoljećima klima će povremeno poprimati obilježja "maloga ledenog doba").¹⁶

Valja upozoriti i na promjene pejzaža do kojih je došlo zbog pljačkanja, ratnih pustošenja, epidemija i oskudica, uglavnom nakon ratova i sukoba. Loša prehrana, praćena glađu i bolestima, činila je organizam tadašnjih ljudi neotpornim, pa su kuga i druge zarazne bolesti znatno smanjile stanovništvo mnogih gradova.¹⁷ Zbog smanjenja žiteljstva nestajale su i obrađene površine, pa su se močvare ponovno počele širiti posvuda u Europi. Langobardi su se tako opet našli u pejzažu koji im niti otprije nije bio nepoznat.¹⁸

¹³ Fumagalli, n. dj., 20 i dalje; Sereni, *Storia del paesaggio*, n. dj., 75-117.; Isti, *Agricoltura*, n. dj., 155-187.

¹⁴ Sereni u poglavlju *L' età dei Comuni* spomenute knjige prati taj proces od razvitka feudalnih kaštela i širenja "podgrađa" do povećavanja obradivih površina (*Storia del paesaggio*, n. dj., 121-150). Usp. o tome i u Fumagallijevoj studiji. *Uomini e paesaggi*, n. dj., 27-35.

¹⁵ Usp. E. Sestan, *I Longobardi U: Storia della società italiana*. Volume 5: *L' Italia dell' alto Medioevo*, Milano 1984., 71-117.

¹⁶ Usp. E. Le Roy Ladurie, *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate since the Year 1000*, London 1972. (tal. prijevod: *Tempo di festa, tempo di carestia: storia del clima dall' anno mille*, Torino 1982.) i P. Alexandre, *Le climat en Europe au Moyen Age: Contribution à l' histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d' après les sources narratives de l' Europe occidentale*, Paris 1987. Vrlo općenito o tim promjenama govori i M. Pina, *Climatologia*, Torino 1977.

¹⁷ M. D. Grmek, *Les maladies à l' aube de la civilisation occidentale*, Paris 1983, (hrv. prijevod: *Bolesti u osvit zapadne civilizacije. Istraživanja patološke stvarnosti u grčkom prethistorijskom, arhajskom i klasičnom dobu*, Zagreb 1989.).

¹⁸ M. Roncayolo, *Geografia e villaggi abbandonati, U: Problemi di metodo storico (a cura di Fernand Braudel)*, Bari 1973., 314-376. V. o tome i B. Adreolli, *Il contadino, la contadina, U: Uomini e tempo medievale (priedio R. Barbieri)*, Milano 1986.

Dio pokrajine Emilije koji Langobardi nisu osvojili imao je posebna obilježja. Nakon rata Gota i Bizantinaca, te prvog vala epidemije kuge, gradovi su se počeli povećavati i pretvarati u upravna središta velikih zemljišnih posjeda u blizini. Tako je došlo do ruralizacije gradskih centara. Poznat je primjer važne utvrde Brescello na rijeci Po, koju su Bizantinci zapalili prije langobardskog osvajanja i koja nakon toga više nije bila gradsko središte. Tek u X. stoljeću iz ruševina je ponovna niknula utvrda.¹⁹

Nastaju tada, zapravo, dvije pokrajine Emilije tzv. Langobardia i tzv. Romania. Prva je bila poznata po velikim nizinskim šumama, a druga po prostranim pašnjacima. Brežuljci u bizantskom dijelu pokrajine bili su znatno naseljeniji i bolje obrađeni. Bilo je to zato što su se nalazili oko gradova velikih potrošača poljoprivrednih proizvoda.²⁰

4.

Koja su bila osnovna obilježja pejzaža u ranom srednjem vijeku? Vegetacija je bila potpuno prirodna, te je odnos između čovjeka i ambijenta bio prilično uravnotežen, neusporedivo više negoli danas. U planinama su živjele mnoge životinjske vrste: vukovi, jeleni, divlje svinje, medvjedi, srne itd. Domaćih je životinja bilo i u gradovima. O svemu je tome sročio vrlo argumentiranu studiju medievalist Robert Delort.²¹ Analizirao je antičke "didaktične" tekstove o "zoopovijesti" i zoologiji - od Diodora Sikulskog i Ksenofonta do Tita Livija i Tacita, zatim medievalne traktate Grgura Turskog, Pavla Diacona, srednjovjekovne kronike XI., XII. i XIII. stoljeća, posebice "priručnike" o uzgoju i njezi domaćih životinja. Posebno je poglavlje posvećeno divljim životinjama, "bestiarijima" i imaginariju koji se u pojedinim europskim narodima razvio o životinjama (po tome njegova studija čini dio povijesti "mentaliteta").²²

Obrađivanje zemlje i uzgoj stoke, lov, ponegdje i ribolov, zajedničke su, premda u nejednaku opsegu, djelatnosti jednako seoskoga kao i gradskoga žiteljstva. Gradovi su općenito sličili selima, čak i brojem stanovnika (iz toga valja izdvojiti velike gradove koji su bili bitno različiti).²³

Talijanski su povjesničari istražili područje Piacenze i Ravenne gdje je mreža seoskih posjeda bila vrlo gusta. Seljaci su se bavili jednako ratarstvom kao i stočarstvom, lovom i uzgojem peradi. Stočarstvo je bilo posebice važna prehrambena grana, pa se čak i veličina šuma najčešće nije izražavala mjerama za površinu, već brojem svinja koje su se u njoj mogle nahraniti. Istočno od Bologne, oko grada Forlija, ovca je bila važnija od svinje.²⁴

¹⁹ S. Gasparri, *L' Italia meridionale contesa tra bizantini, longobardi, franchi, saraceni*, U: *Storia della società italiana*, n. dj., 169-197.; Fumagalli, *Uomini e paesaggi*, n. dj., 40.

²⁰ V. Fumagalli, *L' Italia centro settentrionale dalla conquista carolinga al dominio sassone*, U: *Storia della società italiana*, Milano 1984, 119-167.

²¹ R. Delort, *Les animaux ont une histoire*, Paris 1984, (tal. prijevod: *L' uomo e gli animali dall' età della pietra a oggi*, Bari 1987.)

²² Isto, posebice poglavlja: *Testi didattici: zoostoria e storia della zoologia*, 36-62, *Storia degli animali e storia degli uomini*, 82-157., i dr.

²³ Korisne metodološke upute sadrži tekst P. Broisea, *L' evoluzione della struttura parcellare di Annecy: saggio di stratigrafia storica di una zona in via di urbanizzazione*, U: *Problemi di metodo*, n. dj., 402-429.; E. Sereni, *Comuni cittadini e Comuni rustici*, U: *Storia d' Italia*, n. dj., 182-183.; Isti, *L' età dei Comuni*, U: *Storia del paesaggio*, n. dj., 121-154.

²⁴ Fumagalli, *Uomini e paesaggi*, n. dj., 10.

Iako u X. i XI. stoljeću niču mnogobrojna nova sela, alat za obrađivanje zemlje ostao je prilično primitivan. Tako valja zaključiti da je veliki zemljoposjed više držao do svoje površine nego do načina uzgoja određenih kultura. Rad na zemlji bio je težak i zahtijevao je velik broj radnika istodobno. Premda se plug, kao osnovno oruđe obrađivanja zemlje neprestano usavršavao, oranje je prolazilo duge faze uporabne prilagodbe. Dok se na sjeveru i jugu Europe rabio "primitivni" plug, drugi su dijelovi kontinenta uveli plug na kotače (njem. *Pflug*, franc. *charrue*) kojim se oralo puno brže.²⁵ No, učinkovitost oranja ovisila je i o vučnoj snazi: je li u plug bio upregnut vol ili konj. Lynn White ml., proučavatelj tehnike u srednjovjekovnome društvu, drži da je konj bio uspješnija i brža radna snaga (određena se površina mogla izorati dvostruko brže!).²⁶ To je svakako utjecalo i na transformaciju pejzaža.

Vrsta tla također je utjecala na organizaciju društva i njegovu produktivnost. U XI. i XII. stoljeću šume su češće u planinskom području, a močvare u nizinama. Dokumenti tog razdoblja svjedoče o većim obvezama kolona u odnosu na proizvodnju. Da bi podmirio dug u nerodnim godinama, on se morao i zaduživati kako bi vlasniku dao ono što je bio dužan. Poznata je bila tendencija vlasnika zemlje da uvijek poveća proizvodnju na najvišu moguću razinu.

Osim što su se šume i močvare pretvarale u obradiva polja, trebalo je površine zaštititi i od poplava. Gradski statuti sadržavali su vrlo često odredbe o održavanju vodenih tokova. Povijesne kronike XIII. i XIV. stoljeća, koje donose popise katastrofalnih poplava, zapravo pokazuju da se ozbiljne i efikasne mjere i nisu poduzimale. Da bi spriječili poplavu, seljaci su u dolinama rušili nasipe, tako da voda ne bi poplavila selo na brežuljku. Ta je pojava prouzročila česte svađe među stanovnicima različitih sela.²⁷

Šume su i dalje postojale, jer je lov bio omiljena zabava plemstva. Osim toga, i seljaci su se u šumama opskrbljivali hranom u doba lošeg uroda na njivama.

5.

Langobardski zakoni iz VII. stoljeća prepuni su propisa za reguliranje lova, pašnjaka i branja plodova. Životinjske kosti koje su opsežno analizirali arheolozi govore da je broj životinja bio golem. Zanimljivo je napomenuti da su volovi bili tada znatno manji nego u idućim stoljećima. Postojale su farme na kojima se brinulo o njihovom uzgoju, primjerice Antrodoco (u današnjoj pokrajini Lazio).²⁸ Kako su volovi bili mnogobrojni na određenim posjedima, može se pretpostaviti da su ovi opskrbljivali ostale. Volove su koristili za nošenje tereta i robe te za obrađivanje zemlje. Radi mesa i mlijeka uzgajale su se ovce i koze. Valja reći da su mnoge domaće životinje činile štetu usjevima i kulturama, no ipak je ona bila znatno manja i manje važna od one koju su činili skakavci

²⁵ Slicher Van Bath, *Storia agraria*, n. dj., 86-88 i dalje.

²⁶ L. White ml., *Medieval Technology and Social Change*, London 1962. (tal. prijevod: *Tecnica e società nel Medioevo*, Milano 1967., 105).

²⁷ Usp. F. Cazzola, *Fiumi e lagune: le acque interne nella vita regionale*, U: *Cultura popolare nell'Emilia Romagna*, vol. 3, Milano 1979.; J. Delumeau - Y. Lequin, *Les Malheurs des temps: Histoire des fléaux et des calamités en France*, Paris 1987., 27-252.

²⁸ White ml. n. dj., 105.; Fumagalli, *Uomini e paesaggi*, n. dj., 74.

(njihove najezde obično su se pojavljivale u određenim vremenskim intervalima). Sova, čuk, škanjac mišar i miševi također su šteli poljoprivrednim kulturama.²⁹ Raznolikost štetočinja bila je vrlo velika, premda se u povijesnim vrelima najčešće spominju samo neke vrste, ili se čak štiti o štetočinjama za koje se pouzdano zna da su postojale.

U gradovima možemo govoriti o tzv. urbanoj poljoprivredi, jer je proces ruralizacije gradova bio naglašen još od ranoga srednjeg vijeka. Njezina su osnovna obilježja veliki vrtovi, koji su obično bili koncentrirani u određenim gradskim zonama. Životinje koje su se držale u gradskim kućama služile su za gnojenje vrtova, ali i za prehranu (mlijeko, sir, meso).³⁰

6.

Unatoč prilično divljem pejzažu Padske nizine, u XI. stoljeću susrećemo u tom području puno crkava i samostana. Nakon što je crkva bila izgrađena u mnogim je slučajevima postala župom. Tada je dobila i veće zemljišne posjede. Iako su crkve svoju punu ekspanziju doživjele u XI. stoljeću, u doba naseljavanja zemljišnih površina, one su i prije bile mnogobrojne. Mnogi važni srednjovjekovni samostani nisu se nalazili u gradu, već na selu. No, budući da su gradovi bili ruralizirani, njihova fizionomija bila je zapravo slična.³¹ Župama su se obično proglašavale crkve koje su bile značajne kao religijska središta i imale velik broj vjernika.

Tijekom IX. stoljeća veliki samostani na Apeninskom poluotoku došli su pod zaštitu i nadzor središnje vlasti. Nakon toga dodijeljeni su im veliki zemljišni posjedi. Najbolji primjeri za takvu pojavu jesu samostani Santa Giulia u Bresci i San Silvestro u Nonantoli kraj Modene.³²

7.

Za srednjovjekovnu povijest Apeninskog poluotoka veliko značenje imala je obitelj Canossa. Njezina je povijest važna i za temu o pejzažu. Iako je u više navrata pokušala uspostaviti svoju vlast nad novim gradskim slojevima, morala se zadovoljiti samo potpunom kontrolom utvrda. Jedinu iznimku činili su gradovi Ferrara i Mantova. Tako je njihova znamenita moć bila zapravo vezana za selo, što ne umanjuje značenje činjenici da možda niti jedna feudalna obitelj u Italiji nije u svojem posjedu imala toliki broj utvrda. Također to ne znači da obitelj Canossa nije, u određenim razdobljima, imala velikog utjecaja i u gradovima koje su okruživali teritoriji pod njihovom kontrolom. Na kraju su se Mantova i Ferrara pobunile protiv spomenute obitelji, posebice protiv nositeljice njezina imena Matilde, i uspjele izboriti autonomiju.³³ Bio je to najteži trenutak za obitelj koja je 1027. godine držala pod svojom vlašću ili nadzorom toliku

²⁹ Usp. G. Scortecchi, *Insetti. Come sono. Dove vivono. Come vivono*, Milano 1960., 610-639.; Delumeau - Lequin, n. dj., 77-80.

³⁰ Sereni, *Storia del paesaggio*, n. dj., 121-154.

³¹ G. Bois, *La mutation de l'an mil*, Paris 1989. (tal. prijevod: *L' Anno Mille: il mondo si trasforma*, Bari 1991), passim.; Sereni, *Agricoltura*, n. dj., 182-188; G. Ambrosini, *Diritto e società*, pogl. La presenza giuridica della Chiesa; isto, 322-324.

³² G. Tiraboschi, *Storia dell' augusta badia di San Silvestro di Nonantola*, vol. I, Modena 1784.

³³ Usp. *Vita di Matilde di Canossa* (priredio P. Golinelli), Milano 1987.

površinu da se mogla svrstati uz bok s najmoćnijim europskim feudalnim kućama. Obitelj Canossa zapravo je nadzirala apeninske prijevoje i važne pritoke rijeke Po. Posjeda se uglavnom dokopala oduzevši ih crkvenim ustanovama, uz prešutni pristanak careva. Upravo s pomoću vladara čitava se obitelj opskrabila zvučnim titulama, premda njezina moć nije dugo trajala. Osobito je bifa naglašena nesnošljivost između biskupa i plemkinje Matilde. Pobuna u Mantovi (1091-1114) pokazala joj je koliko je njezina moć nestabilna. Nakon što je, s pomoću dvaju brakova, pokušala osigurati nasljednika za posjede svoje obitelji, u čemu nije uspjela, odlučila je posvojiti toskanskog vojvodu Guida Guerru. Nakon što je, 1090. godine, pokrenuo drugi rat protiv nje, Henrik IV. počeo je napadati utvrde u planinama.³⁴ Za obitelj Canossa veliku je važnost imala utvrda Mantova. Osebjuni zemljopisni položaj njezinih posjeda (okružen jezerima) činio ju je značajnim elementom za nadzor plovidbe rijekom Po, pa i čitavom Padskom nizinom. Politika spomenute feudalne obitelji temeljila se na njezinoj vojničkoj snazi. Zbog toga je logično zaključiti da je važnost podčinjavanja utvrda oko Mantove za obitelj Canossa bila oduvijek velika. Osim što je uzimao crkvena dobra Matildin otac Bonifacio činio je to i s dobrima pojedinih građana. Tako je razvoj Mantove u vrijeme ove obitelji usporen. Matildina politika prema gradskom plemstvu bila je ista. Samo je mantovanski biskup Ubaldo bio na njezinoj strani i novčano je pomagao za vrijeme rata s njemačkim carem (1088).³⁵ Unatoč činjenici da je našla nasljednika, Matilde očito nije mislila na nastavak svoje države, jer je crkvama i samostanima darovala velik dio svojih posjeda. Feudalna država njezine obitelji raspala se odmah nakon pada Mantove. No, rezultat rata između njemačkog cara i Matilde odlučile su planinske utvrde. Careva vojska nije ih uspjela osvojiti, pa je nakon 24 godine Mantova ponovno potpala pod vlast obitelji Canossa.³⁶ No, dogodilo se to neposredno prije vojvotkinjine smrti, kada je moć njezine države već bila znatno oslabila.

Arhivska vrela u prvi plan ističu političku povijest, kronologiju zbivanja, pa i gospodarske odrednice kompleksnih odnosa u doba srednjovjekovlja, no, istodobno, svojim usputnim opservacijama, donose fragmente iz kojih se mogu izvući zaključci o transformacijama pejzaža pojedinih europskih lokaliteta, područja, pa i čitavih kontinenata.

8.

Termin pejzaž etimološki je povezan s prostorom. Svjedoči tomu engleski naziv *landscape*, njemački *Landschaft*, švedski *landskap*, francuski *paysage*, španjolski *paisais*, talijanski *paesaggio*

Pejzaž je i znak čovjekove opstojnosti u prostoru, štoviše oblik njegova svjesnog djelovanja na prirodu; on humanizira prostor, ali se prostor i dehumanizira, posebice kada se nađe pod utjecajem čimbenika koji izmiču ljudskom nadzoru. Povijest je prepuna takvih primjera. Možda je najkarakterističniji primjer nekada gustih i bogatih istarskih i sjevernojadranskih hrastovih šuma koje su dobrim dijelom propale u tijeku druge polovice XVII. i u XVIII. stoljeću, iako je šumsko zakonodavstvo Mletačke Republike bilo jedno od najmodernijih u tadašnjoj Europi, a posebni magistrat mletačke

³⁴ Usp. N. Grimaldi, *La contessa Matilde e la sua stirpe feudale*, Firenze 1928.

³⁵ Fumagalli, *Uomini e paesaggi*, n. dj., 136.

³⁶ Isto, 140-141.

vlade - "Provveditori sopra i Boschi" - putem svojih providura, mjesnih rektora i lokalnih činovnika budno je pazio i sprječavao nezakonitu sječu.³⁷

Pejzaž je oblik čovjekova "suživota" s prostorom, uključujući tu i biljni i životinjski svijet, živu i "mrtvu" prirodu

Povijest pejzaža provlači se čitavom poviješću, pa i onom prije postanka čovjeka; štoviše ona prethodi povijesti ljudskoga roda.

No, povijest pejzaža u prvome se redu ogleda u njegovoj evoluciji, transformaciji, destrukciji i neprestanoj "rekonstrukciji".

Ovaj pregledni članak pokušava slijediti nit mozaičnoga shvaćanja pejzaža u srednjem vijeku, pozivajući se na teze i primjere mnogih europskih, posebice talijanskih povjesničara koji su svoja razmatranja povijesnih problema utkali u povijest pejzaža i njegove stalne preobrazbe: od propasti Rimskoga Carstva i velike seobe naroda, preko medievalne organizacije ruralnog i urbanog života, dramatičnih zbivanja vezanih za kugu i ostale epidemijske bolesti, za ratove i društvene napetosti.

Europa je između V. i XV. stoljeća bila prostor u previranju i pokretu, u sukobu i preobrazbama ... U tome se ozračju mijenjao i njezin pejzaž.

Zusammenfassung

MOSAIKE DER MITTELALTERLICHEN AUFFASSUNG DER LANDSCHAFT (vom V. bis zum XV. Jh.)

Slaven Bertoša

Die Werke, Ideen und Pläne des mittelalterlichen Menschen standen in einer ununterbrochenen Wechselbeziehung zum Raum. Der Mensch schuf, gestaltete und veränderte den Raum um sich, obwohl dieser Prozeß sehr langsam war.

Mit Rücksicht darauf, daß im erwähnten Zeitraum die Pflanzenwelt naturbelassen war, war auch das Verhältnis zwischen Mensch und Ambiente ziemlich ausgewogen (jedenfalls unvergleichlich ausgewogener als heute). Überhaupt ähnelten die Städte damals Dörfern, auch ihrer Einwohnerzahl nach, nur die großen Städte waren wesentlich anders.

Archivquellen stellten die politische Geschichte, die Chronologie der Ereignisse wirtschaftliche Aufgaben innerhalb komplexer Beziehungen während des Mittelalters in den Vordergrund. Aber gleichzeitig bringen sie in nebenbei gemachten Beobachtungen Fragmente, aus denen auf die Transformationen von Landschaften einzelner europäischer Lokalitäten geschlossen werden kann.

³⁷ Usp. D. Klen, Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prijevoz drveta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća (Prilog proučavanju ekonomsko-političke i ekonomsko-historijske problematike iskorištavanja istarskih šuma i istarskog naroda), Problemi sjevernog Jadrana - Zbornik Sjevernojadranskog instituta JAZU, Rijeka 1963., 199-280.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS

Ivan KAMPUŠ

Ivica PRLENDER

Tomislav RAUKAR

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ul. Ivana Lučića 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 140 kuna

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, travanj 1997.